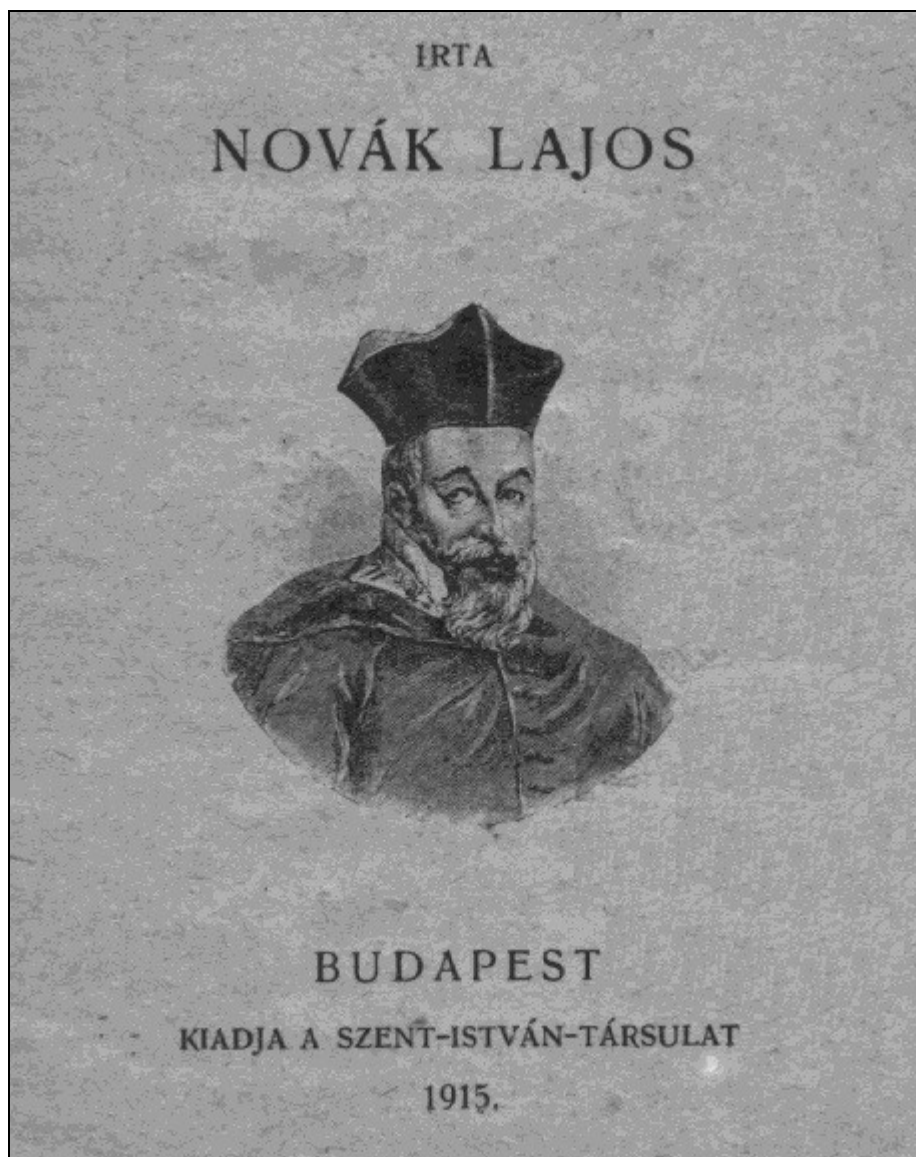

Novák Lajos Pázmány Péter (1570–1637)

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Novák Lajos
Pázmány Péter
(1570–1637)

Nihil obstat.
Dr. Desiderius Bita,
censor dioecesanus.

Nr. 3304. Imprimatur.
Strigonii, die 28. Junii 1915.
Ludovicus Rajner,
episc., vic. generalis.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című füzet elektronikus változata. A füzet 1915-ben jelent meg a Szent István Társulat kiadásában a „Népiratkák” című sorozatában. Az eredeti szöveget itt fejezetekre osztva közöljük.

A könyv szövegét Ujvári Mátyás vitte számítógépbe.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
1. Bevezetés	4
2. Gyerekkora, tanulmányai	6
3. Indulás, Imitatio Christi, Imakönyv	8
4. Protestantizmus, „Kalauz”, hittérítés	10
5. Esztergomi érsekség, királyválasztás, Bethlen Gábor	13
6. Pázmány a főpásztor, papnevelés, iskolaalapítások.....	16
7. Egyetem alapítása (1635).....	19
8. Betegsége, halála.....	21

1. Bevezetés

A XVI-ik századnál alig van szomorúbb korszaka hazánk történetének. A mohácsi gyászos ütközet után vészteljes napok virradtak fel nemzetünkre. Volt ugyan a múltban ennél szerencsétlenebb ütközetünk is. A mohi ütközet 1241-ben, midőn a győzedelmes mongolok az országot másfél évig tartó pusztítás által, a szó teljes értelmében, rommá dúlták, mind emberéletben, mind javakban hasonlíthatatlanul nagyobb károkat vont maga után. Az ország csak több év múlva üdülhetett fel az iszonyú csapás okozta nyomorból; de nemzeti királyai alatt, „kiknek érdeke – mint egy jeles írónk megjegyzi – a nemzet érdekétől külön nem vált, kik, dacára a főhatalom kisebb vagy nagyobb terjedelmű gyakorlata miatt támadt belvitáknak is, csak úgy, mint maga a nemzet, mindig az ország javát, független önállását, belső és külső virágzását tekintették főcéljuknak”, – e nemzeti királyai alatt az ország ismét csak felszedte magát s okulván veszedelmén, még erősebbé, virágzóbbá lett, mint volt annak előtte. Nem úgy a mohácsi ütközet után. II. Lajos halálával a csapások egész özöne zúdult hazánkra. Alig jutott ugyanis Ferdinand főherceg tudomására a mohácsi szerencsétlen ütközet, már is mozgásba hozott mindent; hogy az ország koronáját, melyre a nagyatyja, Miksa császár és II. Ulászló közt létrejött szerződésnél és házasságánál fogva tartott ígényt, megszerezze.

Erőszakhoz szükség nélkül nyúlni nem akarván, meghagyja a bécsi kormánytanácsnak, küldjön a maga kebeléből az özvegy magyar királynéhoz azonnal két tanácsost, kik vele együtt működjenek, az előkelőbb várakat s városokat az ő, Ferdinand hűségére esküvel kötelezzék, azokat szintűgy, mint az urakat ősi szabadságaik megtartásáról biztosítsák s a befolyásosabb uraknak pénzt, hivatalokat s uradalmakat ígérjenek jutalmul.

Ezalatt azonban az erdélyi vajda, Szápolyay János sem maradt tétlen, hogy valahára fejére tétethesse a koronát, mellyel szülei már gyermekkorában bízatták s melyet az idegen királyokat megunt tüzesebb hazafiak neki szántak. Verbőczy István buzdítására Szápolyay november 5-ikére Székesfehérvárra királyválasztó s koronázó gyűlést hirdetett. Szápolyay november 9-én érkezett Székesfehérvárra s másnap Verbőczy megnyitotta a királyválasztó gyűlést, hol előbb felolvastatván az 1505-iki országos határozat, mely minden idegent kizár a magyar királyság birtokából, Szápolyay János egyértelemmel királlyá választatott. A koronázás nov. 11-én, a szokott szertartással hajtatott végre Várday Pál egri és Ország János váci püspökök segédkezése mellett, az érseki székek üresedésben levén, Podmaniczky István nyitrai püspök, mint legidősebb főpap által.

Ferdinand ezzel szemben híveit november 16-ikára Pozsonyba hívta össze, ahol a nádor előadása után, ki azt vitatta, hogy a magyar királyok férfiágának kihalta után mindig a leányágra szállott a korona, Ferdinand, mint akinek neje a régi magyar királyoktól veszi származását, egyértelemmel királlyá kiáltatott s a következő évben nov. 4-én Székesfehérvárott megkoronáztatott.

Ezzel hazánk hosszú évtizedekre pártviszályok színterévé lett s megkezdődtek a nemzet hosszú szenvedései; ennek következtében álltak be ama körülmények, melyek a török hódításoknak később utat nyitottak s melyekben az ország trónjára egy új fejedelmi ház ült, melynek, mint több más ország és nemzet uralkodójának, külön érdekeinél fogva, másutt volt nehézkedési pontja.

De a török hódításnál s pártviszályoknál sokkal nagyobb szerencsétlenség volt az, hogy a nemzet hitében is kétfelé szakadt, mert így a szakadás vallási alapot nyervén, állandóvá lett és a nemzet erejét ahelyett, hogy a török rabiga lerázására egyesítette volna, egymásközt való harcokban, vallási tusákban és pártvillongásban örölte le.

A hitszakadás Németországból hamar átcsapott hazánkba. Már a mohácsi vész előtt voltak Luthernek nálunk hívei. Mária királynő, II. Lajos neje és I. Ferdinand nővére német udvari

környezetében is akadtak, kik Luther tanáival rokonszenveztek. A német városokban Luther művei közkezen forogtak. A kereskedők és iparosok, akik többnyire németek voltak és németországi városokkal kereskedelmi összeköttetésben állottak, hamar megismerkedtek Luther tanításával s buzgó hívei lettek a német vallásnak.

Éppen ezért a magyar nemzeti párt, mely a köznemességéből állt és a főhivatalokból az idegenek eltávolítását és a német befolyás megtörését követelte, Verböczy Istvánnal élén, ellene szegültek a német eredetű lutheránus mozgalomnak s a budai országgyűlésen 1523-ban törvénnyé emelték, hogy az idegenek az országból kiűzessenek s a lutheránusok pedig, mint nyilvános eretnekek, fej- és jószágvesztéssel büntetendők. Ugyanezt határozta 1525-ben a rákosi és hatvani országgyűlés is.

Ezek a törvények sajátlag csak a régi magyar törvények megújításai voltak, amelyek a hitrontókat a felségsértőkkel és a hazaárulókkal egy sorba helyezték.

A mohácsi csata után megváltozott a helyzet. A csatateren hét püspök esett el, az egyházmegyék hosszú ideig pásztorok nélkül maradtak, az alsó papság nagy része pedig, mindenkitől elhagyatva, nem bírta a híveket vezetni. A főurak az egyház birtokait elfoglalták s hogy azokat vissza ne kelljen adniok, lutheránusokká lettek, birtokaikon a papokat az új hitre kényszerítették, akik pedig nem engedelmeskedtek, azokat elűzték, a katolikus templomokat elfoglalták és jobbágyaikat erőszakkal az új hitre térítették.

A török is felhasználta a hitújítást, hogy a zavarosban halászhasson; a protestánsokat pártolta, mert a törökök a katolicizmusban és a pápában látták legelszántabb ellenségeiket, azért is a török uralom elősegítette a protestantizmus teljes diadalát.

Ámbár úgy Szápolyay János, mint I. Ferdinand hú fiaai voltak a katolikus egyháznak, még is egyikük sem mert az egyházat pusztító lutheránus főurak ellen erélyesen fellépni, mert féltek, hogy párthíveiket elvesztik s így uralmuk megrendül.

1550 körül úgy látszott, hogy a katolikus hit egész hazánkban elveszett. Volt olyan idő, midőn az egész országnak csak három püspöke volt: az esztergomi, váci és zágrábi. Ezeknek sem volt miből élniök. 1552-ben a Temesköz török uralom alá került s egyszerre protestánssá lett. A nép mindenkitől elhagyatva, könnyen volt megnyerhető az új vallásnak. A legtöbben azt sem tudták, hogy elszakadtak az ősi vallástól, mert eleinte a protestánsok sokat megtartottak a katolikus szertartásokból.

Szápolyay s Ferdinand halálával a helyzet még rosszabbra fordult. Miksa, az új király személyes hajlamát Luther tanítása iránt nyíltan vallotta s nemcsak maga nem vetett gátat a reformáció terjedésének, hanem az egyházi férfiaknak sem engedte meg, hogy az ellen kényszerítő eszközöket tegyenek fogatba. Német tábornokai, ismerve a fejedelem érzelmeit, a vallási reformációt a Felvidéken erőszakkal terjesztették, Erdélyben és a tiszántúli részekben pedig Szápolyay Zsigmond uralma alatt a protestantizmus teljes diadalt aratott, úgy hogy a katolikus vallás napról-napra szűkebb határok közé szorult.

Ilyen szomorú időben született Pázmány Péter, kit az isteni Gondviselés arra választott ki, hogy honfitársait az igaz hitre visszavezesse s a katolikus vallást régi fényébe s jogállásába visszahelyezze.

2. Gyerekkora, tanulmányai

Pázmány Péter született 1570-ben október 4-én Nagyváradon. Atyja, panaszi Pázmány Miklós, a bihari alispán, a kálvinista vallás híve volt, anyja, Massai Margit, az olaszországi Massa őrgroffoktól származtatta magát, akik már a XIV. században nagy birtokokat szereztek Arad-, Bihar- és Békésmegyében. Panaszi Pázmány nemzetségnek Hunt és Pázmán testvérek voltak ősei. E két lovag vitéz fegyveresek élén Sváborországól indultak a Szentföldre, de Géza fejedelem kérésére megtelepedtek Magyarországon, amerre útjuk átvezetett. Új hazájuknak csakhamar jelentékeny szolgálatot tettek. Szent István fejedelemsége kezdetén ők voltak vezérei ama seregnek, mely a pártütő Koppány somogyi vezért diadalmas csatában legyőzte. Jutalmul terjedelmes birtokokat nyertek a Garam és Ipoly partjain; majd utódaik az ország egyéb vidékein is bőségesen részesültek királyi adományokban. Így Pázmány Péter joggal mondhatta, hogy: „Noha most, a sok had közt megaprósodott a Pázmány-nemzetség; de azt bizonyíthatom, hogy Szent István idejétől fogva jószágos nemesemberek voltak eleim”.

Nagyvárad a tiszántúli részek legjelentékenyebb városa volt s Zápolya Zsigmond idejében a reformáció egyik gyúpontja, a zsinatok s vallási vitatkozások színhelyévé lett. Így történt azután, hogy Biharmegye nemességének s Várad lakóinak túlnyomó része Kálvin tanaihoz csatlakozott. Ezen hatalmas áradat magával sodorta Pázmány Miklóst és nejét is, kik elpártolva a katolikus egyháztól, reformátusokká lőnek s Péter fiúkat is ezen új hitvallás szellemében nevelték s szülővárosának protestáns iskolájába járaták. Alig volt azonban tíz éves a kis Péter, midőn édesanyja elhalálozván, atyja Toldy Borbálával, egy buzgó katolikus nővel lépett második házasságra. A vallásos mostoha nagy befolyással volt a kis Péter lelkületére, úgy hogy sem híres tanítója, Kassai Zsigmond Dávid oktatásai, sem felekezete lelkészeinek szónoklatai nem voltak képesek benne vallása iránt benső ragaszkodást ébreszteni.

Váradon a katolikus hívők sorsa igen sanyarú volt, egyetlenegy templomocskájuk volt, de törvény tiltotta, hogy papot tarthassanak. Csakis amióta 1579-ben az erdélyi rendek a jezsuiták letelepedését megengedték, vált lehetségessé, hogy időnként egyes szerzetesek felkeresték Váradot s szervezték a katolikus hitközséget s ezáltal némi lendületet adtak a hitéletnek. Közülök legsikeresebben működött Szántó István atya, kit a váradi katolikusok az Úr angyala gyanánt üdvözölték. Bizonyára e kitűnő férfiú közreműködésével sikerült a jó mostohaanyának Pázmány Péter lelkületére oly hatást gyakorolni, hogy ez élete tizenharmadik évében (1582) a katolikus vallásra tért át. „De ha – jegyzi meg helyesen egyik jeles életírója – a magot ők hintették is el és istenes buzgalmuk napsugaraival érlelték; a termékenység minden kellékeivel megáldott talajt találták a gyermek fogékony lelkében. Egész természete: a tekintély tiszteletével és történeti érzékével, megalázást és önfeláldozást kereső hajlamaival: a katolikus egyház hívei és apostolai sorába hívta őt”.

Tanulmányainak folytatására Kolozsvárra ment, ahol a jezsuitáknak virágzó gimnáziuma volt. Pázmány itt több esztendő telt el s a gimnáziumi tanfolyamot befejezte s a mag, melyet lelke Váradon befogadott, a gazdag termés minden feltételét megtalálta Kolozsvárt.

Tizenhét éves korában az előkelő szülők gyermeke a jezsuiták szerzetébe lépett.

A jezsuitáknál szokásos kétévi próbaidőt Krakkóban kezdte, de a lengyel főváros zord levegője kedvezőtlen hatással lévén egészségére, előljárói Bécsbe helyezték át. Ugyanitt végezte a bölcsészeti tanfolyamot is. A hittudományok tanulására előljárói Rómába küldték. Nagyban előmozdította ez szellemi fejlődését s ama négy esztendő, melyet itt töltött, a katolikus egyház központján, a mártírok vére által megszentelt földön, mély benyomást gyakorolt egész lényére.

Rómában ezen időben a jezsuiták kollégiuma a virágzás legmagasabb fokán állott, a legkitűnőbb hittudósok voltak itt összpontosítva. Itt tanított ekkor a híres Bellarmin Róbert, ki a protestánsokkal vívott küzdelmével kitűnt. Kétségtelen, hogy e kiváló férfiú kimagasló

egyénisége, tanítása s munkái mély benyomással voltak Pázmány lelkére s talán ekkor villant fel először agyában azon gondolat, hogy a vallási küzdelmek terén az ő példáját fogja követni.

3. Indulás, *Imitatio Christi*, Imakönyv

Tanulmányai végeztével előjárói Grácba küldték Pázmányt, ahol 1597-ben a szerzetházban lakó növendékek tanulmányi felügyelője lett. Ez volt első elég terhes hivatala. Egy esztendő eltelte után fontosabb állást nyert, az egyetemen bölcsészet tanára lett s később a hittudományokat tanította. Már ekkor a közviszonyokra fordította figyelmét. Nemcsak a bölcséletnek a teológiai vitákban való nagy fontosságát vette észre, hanem folyton szemmel tartotta a protestantizmus nevezetesebb hirdetőinek tanait s hogy mindenről saját szemével győződhessek meg, tanulmányozta irataikat s föltette magában, mint mondá „hogy a hitben megcsalatottakat útbaigazítsa.” Grácban tartózkodása alatt kezdte meg írói pályáját is; ugyanis néhány – kéziratban maradt – művet írt latin nyelven tanítványai számára. Ekkor így jellemezték előjárói: „Tehetséges, de kivált ítélő tehetsége jó; nem csekély tapasztalatai vannak; igen tudós; epés véralkatú; a bölcsélet és hittudomány tanítására alkalmas”. „Talán nagyon is röviden – jegyzi meg egy életírója – de helyesen jellemezték őt előjárói, akiknek ekkor még – úgy tetszik – az ifjú szerzetes lelkében rejtőző rendkívüli tehetségekről, de kivált nagy írói s szónoki lehetégeiről alig volt sejtelmük.” 1601-ik év elején Pázmányt előjárói Magyarországra a selyei rendházba küldték, mely a jezsuitáknak, mióta Erdélyből száműzettek, a magyar korona területén főszékhelyük volt, innen küldöttek szét hittérítőket, hogy a papjaiktól megfosztott híveket vallásukban megerősítsék, a protestáns prédikátorok hatását ellensúlyozzák s ezek követőit az egyház kebelébe visszavezessék.

Selyén kezdi meg Pázmány hazája történetében korszakot alkotó működését. Szónoklati sikereivel magára vonta Forgách Ferenc nyitrai püspök figyelmét s megnyerte bizalmát s pártfogását. Forgách maga is protestáns szülőktől származott; atyja a hős Forgách Simon, anyja pedig leánya volt Pémflinger Márk nagyszombeni királybírónak, ki annak idején az erdélyi szászok között legbuzgóbb terjesztője volt Luther tanainak. Forgách Pázmányt udvarába hívta s teológusává választotta s az ő buzdítására írta a püspök radosnyói nyaralójában az első magyar művét, mely 1602 őszén ily cím alatt jelent meg: „Felelet az Magyar István az ország romlása okairól írt könyvre”. Éles bonckés alá veszi Pázmány e feleletében Megyeri azon tételét: hogy a katolikus egyház rég elszakadt Krisztus valódi tanításától, melyhez csak Luther vezette ismét vissza a kereszténységet, fényesen megvédi a papságot, keményen cáfolta a ráfogást, mintha a katolikusok a szenteket imádnák és visszautasította, sőt az ellenfélre fordította benne azt a vádat, melyet a katolikusokra halmoztak: hogy az ő bűnük oka az ország nyomorának.

Ezen művével kezdte meg Pázmány nagyszerű munkásságát a hitviták terén. Ellenfelei azonnal észrevették, hogy oly emberrel van dolguk, kivel számolniok, kitől tartaniok kell. A jezsuiták sorában Pázmány volt az első, ki magyar nyelven írt könyvet bocsátott közre.

1603-ik év őszén Pázmányt előjárói ismét Grácba helyezték vissza, ahol négy évig az egyetemen tanított.

„A hittudomány rendszeres tanítása – mondja helyesen egyik életírója – alkalmat nyújtott neki még mélyebben beavatni magát azon tudományos ismeretek körébe, melyek a vallási viták fegyvertárát képezték. Emellett nyugodtabban szentelhetette magát a tudományos és irodalmi foglalkozásnak, mintha a hittérítő mozgalmas életét folytatja. Végre a főiskola gazdag könyvtárában rendelkezésére állottak mindazon segédeszközök, melyeket hazájában nélkülöznie kellett.”

Pázmány fel is használta ezen kedvező helyzetének előnyeit, mert itteni tartózkodásának mindenik évére egy-egy könyvének megjelenése esik. Először is Kempis Tamás „*Imitatio Christi*” világhírű munkájának magyar fordítását bocsátotta közre, melyben azon igyekezett, „hogy a deák betűnek értelmét híven magyarázza, a szólásnak módját pedig úgy ejtené, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha

először magyar embertől, magyarul iratott volna”. És ezt elérni nem volt könnyű dolog, tekintve Kempis Tamás könyvének rövid és tömör mondatait. E feladatot ő sikeresen oldotta meg, mert fordítása valóban csaknem mindig hű is, és csaknem mindig el is kerüli, ami nyelvünk sajátságával ellenkezik.

1605-ben „Az mostan támadt új tudományoknak tíz nyilvánvaló bizonyága” címmel egyenesen „az lutherista és calvinista olvasók” számára rendszeresebb könyvet bocsátott közre, melyben Isten igaz egyházának és a tévelygésnek ismertető jeleit tárgyalja.

1606-ban keresztény imáságos könyvet adott ki, mellyel igazán egy közszükségletet elégített ki, mert ez volt az első nyomtatott magyar katolikus imakönyv. Pázmány maga írja, hogy imakönyve „minden rendektől nagy kedven fogadtaték”, alig négy év alatt minden példány elfogyott, miért is új kiadásról kellett gondoskodni. A katolikus híveknek maiglan is keresett imáságos könyve ez. Nem kis örömet okozott Pázmánynak az, hogy az eperjesi lutheránus prédikátor, saját neve alatt, felekezete használatára az imáságos könyv nagy részét kiadta.

4. Protestantizmus, „Kalauz”, hittérítés

Míg Pázmány távol a hazától Grácban töltötte napjait, Magyarország válságos mozgalmak színhelye lett.

Rudolf uralkodása alatt Magyarország teljesen ki volt szolgáltatva a bécsi hatóságoknak. Olybá vették az országot, mint az osztrák örökös tartományok bármelyikét. Országgyűlést nem tartottak, a magyar tanácsosokat mellőzték, a nádori széket üresen hagyták, a hivatalokat idegenekkel töltötték be, a várakba idegen zsoldosokat, idegen kapitányokat tettek és midőn a rendek e miatt keserű panaszokban fakadtak ki, Rudolf azzal felelt, hogy hűtlenségi perbe fogatta a leghívebb magyar főurakat. A Felvidék protestáns urai erre szövetkezve az erdélyi bujdosókkal, fegyveres felkelést szerveztek s Bocskay István erdélyi főurat választották vezérüknek. Bocskay hajdúi megverték a császáriakat s az erdélyi urak ekkor elszakadtak Rudolftól s Bocskayt fejedelmükké választották, sőt a magyarországi rendek nagyrésze is elismerte fejedelmüknek. Bocskay azonban nem ragadtatta el magát szerencséje által s kész volt békét kötni Rudolffal, ha az ország alkotmányát és a protestánsok vallásszabadságát biztosítja. Hosszas alkudozások után végre 1606-ban megkötötték a bécsi békét, melynek értelmében a protestánsoknak szabad vallásgyakorlat engedélyeztetett, úgy azonban, hogy abból a római katolikus vallásra semmiféle rövidség ne háromoljék. Két évvel utóbb az 1608-iki pozsonyi koronázógyűlésen a protestánsok a katolikus rendek erélyes tiltakozása dacára azt is kieszközölték II. Mátyás királytól, hogy a bécsi békekötés vallásügyi megállapodásának becikkelyezésénél azon záradék, „hogy abból a római katolikus vallásra semmiféle rövidség ne háromoljék”, kihagyassék.

A protestánsok elérték tehát Magyarországon, amit kívántak; tényleg eddig is gyakorolt vallásszabadságukat most a törvény is biztosította számukra. Mindazonáltal a következő időszak nem emelkedés, hanem hanyatlás korszaka lett reájuk nézve. Forgách Ferenc ugyanis – ki időközben esztergomi érsek lett – nem tudott megnyugodni a bécsi békekötés által létrehozott nagy átalakulásban s minden erejével rajta volt, hogy a katolikus egyház érdekeit biztosítsa s az elvesztett tért visszahódítsa. E nagy küzdelemhez sietett biztosítani magának azon támogatást, melyet lángeszétől és lelkesedésétől remélhetett, azért a Jézus-társaság főnökétől kieszközölte, hogy Pázmányt oldala mellé érseki udvarába vehesse.

Az 1608-iki országgyűlésen ott találjuk már Pázmányt Forgách oldalán. Ezen országgyűlésen már neki is jut szerep, a jezsuiták ugyanis, mint a túróczi prépostság birtokosai, Pázmány által képviseltették magukat az alsó táblánál s midőn a tábla őt körébe fogadni vonakodott, állítván, hogy a bécsi békekötés a jezsuitákat ingatlan javak birtokától eltiltotta, tehát ezzel a túróczi prépostságtól megfosztotta; Pázmány ekkor rendje érdekében az országgyűléshez emlékiratot intézett, melyben kimutatja a bécsi békekötés illető pontjának jogosulatlanságát s tiltakozik ennek végrehajtása ellen s ebben a magyar nemesség jogának megsértését is látja s kijelenti, hogy „ő maga a nemesi szabadságokra támaszkodna, míg törvényes módon el nem ítéltetik, az országból nem távozik.”

A protestáns rendek azonban, kik az országgyűlésen nagy többségben voltak, keresztülvitték a jezsuitákra vonatkozó végzés fenntartását. A szerzet ugyan a hazában maradhatott, de birtokjogot nem nyert.

Noha Pázmány az érseki udvarban több irányban el volt foglalva, tudott mégis időt szakítani magának a polemikus munkák készítésére is, sőt ezidőben írta legtöbb hitvédői iratát, ezek közül némelyikben maró gúnnyal s kíméletlenül támadja meg ellenfeleit s élesen boncolja tévtanaikat. „Az nagy Calvinus János Hiszekegyistene” című könyve oly nagy felháborodást szült a protestáns rendek között, hogy az 1609-iki országgyűlésen ezek vallásháborítás tényéért

követelték Pázmány méltó megbüntetését. Csak nagy bajjal sikerült Thurzó nádornak lecsendesíteni a protestánsok vezérférfiainak s az ügyet elsimítani.

Ezen – mintegy évadszerű – irodalmi működése mellett, Pázmány serényen dolgozott egy nagy művén, melyben a híres jezsuita, Bellarmint követve a katolikus vallás főbb ágazatait összefüggően, rendszeresen és kimerítően tárgyalja, hogy az egyház szolgálói és hívei ebben tájékozást nyerjenek a saját megnyugtatójukra s fegyvert találjanak a külső támadások visszaverésére. A mű 1613-ban „*Isteni igazságra vezető Kalauz*”, címmel jelent meg.

Tagadhatatlan, hogy Pázmány Kalauza Bellarminnak nem régen megjelent nagy vitaművének szemmeltartásával készült. Pázmány nem mellőzte a katolikus hittudomány reformátorának vívmányait, némely eszméit s érveit, azonban Bellarmin műve a tudósok részére volt szánva, a Kalauz a közönségre, még pedig egyenesen a magyar közönségre. Pázmány ennek szükségletei szerint válogatta össze a tárgyalt kérdéseket, ennek modorában szólt s Bellarmintól eltérő rendszerben alkotta meg munkáját, mely nemcsak mély tudománynak, de kiváló nyelvkezelésnek gyümölcse. Szerzője szellemének ritka erejét elismerte az ellenfél is. A hazai protestánsok közül senki sem vállalkozott a Kalauz megcáfolására. Deák nyelvre fordították s a wittenbergi egyetem híres igazgatójához küldötték el, ki csak tíz év múlva készült el válaszával; de melyre Pázmány néhány hó alatt megfelelt és pedig magyar nyelven. Ezen eljárását elüljáró beszédében ilyképpen indokolja: „Jóllehet deáku is tudok, de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akarom írni, nemzetségemnek lelki orvosságáért”.

Irodalmi tevékenysége mellett ez időközben Pázmány nagy sikereket aratott, mint hitszónok és térítő is. 1601-ben Kassán kezdte meg szónoki pályáját s rövid idő alatt az egész országban elterjedt prédikációinak híre és hatása. Egyforma lelkesedéssel prédikált ő városokban s falukban művelt, tanult s egyszerű tudatlan híveknek. Így a nagykéri plébánia történetében fel van jegyezve, hogy Pázmány többször kirándult Forgách püspök nyitrai várából e kis községbe s ott a templom előtt, a Nyitra folyó partján szabad ég alatt tartotta beszédeit, mert nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok is messze tájakról oly nagy számban gyülekeztek szószéke körül, hogy a templom nem volt képes őket befogadni s „a hívek nagy vigasztalással s pártosok pedig nagy álmélkodással hallgatták őt”, de nem is csoda, hiszen ő utolérhetlen ügyességgel tudott alkalmazkodni hallgatóinak igényeihez s bizonyítékait elsősorban azon eszmékből merítette, melyek a szellemek közös tulajdonait képezik és azon érzelmekből, melyek a szívnek veleszületett hozományai. Mindig az égre mutatott, de a földet soha sem hagyta el.

Felülmúlhatatlan volt Pázmány a hitvitakozás terén is, úgy hogy a protestáns prédikátorok nem mertek vele síkra szállani, maga a híres komjáti iskolamester, Suri Mihály minden módon iparkodott őt elkerülni s valahányszor Pázmány Forgáchcsal Komjára jött, ő a szomszéd Csolnokra menekült, mert, mint bevallja, „nem bírt neki megfelelni” s a hatalmas Thurzó nádor is felekezete lelkészeinek tanácsolja, hogy „legjobban cselekszenek, ha a vele való vitakozást kikerülik”.

Legfényesebb sikert aratott azonban a hittérítés mezején. Könyveinek olvasói, szónoklatainak hallgatói közül számosakat átvont az ellentáborból a katolikus hitre. Különösen a főrendek megtérítésében állandó szerencse kísérte fáradozásait. Több mint 30 előkelő protestáns családot vezérelt vissza a katolikus egyházba, többi között az: Apponyi, Balassa, Bánffy, Csáky, Czobor, Dóczy, Eszterházy, Forgách, Homonnai, Illésházy, Nádasdy, Rákóczy, Révay, Thurzó, Wesselényi, Zrinyi stb. családokat. Ő neki sikerült Forgách Zsigmondot, a későbbi nádort is megtéríteni, akit bátyja, Forgách Ferenc akkor még nyitrai püspök hiába iparkodott meggyőzni a katolikus hit igazságáról, hasonlólag Veresmarti Mihályt, a kálvinistáknak tudós prédikátorát, aki hosszan ellenállt, küzdött, tusakodott s vitakozott vele, míg végre megadta magát s megtért, s később pozsonyi kanonok lett.

Ezen széleskörű és sikeres működésével Pázmány úgyszólván az egész ország figyelmét magára fordította s magas állású barátainak sikerült – dacára a felmerült nehézségeknek s az ő

ellenállásának – kieszközölni, hogy szerzetesi fogadalmától felmentetvén, túróczyi préposttá neveztetett ki.

5. Esztergomi érsekség, királyválasztás, Bethlen Gábor

1615. október 16-án Forgách bíbornok Bars-Szentkereszten, hol Pázmány társaságában időzött, alig néhány napi betegeskedés után hirtelen elhalálozott.

Forgách egyike volt a legerélyesebb magyar főpapoknak s akkor az országban a katolikus vallásnak kétségtelenül legerősebb támasza. Ügyét szívvel és ésszel, tehetsége egész erejének vasszilárdságával és rendkívüli nagy befolyásával, de nem kisebb eredménnyel és sikerrel szolgálta. Nagyban örökölte családjá hagyományos vonását. Erős kinyomata volt a Forgáchok azon odaadásteljes hűségének, mellyel az általuk szolgált ügyért tekintet nélkül készek voltak mindent feláldozni. Ehhez atyjának, a hős és vitéz bajnok Simonnak, nemcsak bátor és merész, elhatározott s a harcra mindig kész természetét, de hadvezéri tulajdonát is örökölte. Szilárdan és rendíthetetlenül kitartott ő csapást és rohamot; mint akárcsak azon sziklavárok falai, melyeket apja vívott és védett. Mert valóban ily rendületlenül, hátrálást nem ismerő elszántsággal védte egész életén át számtalan válságok között egyházát és vallását s vitte küzdelmét, melynek egész életén át ő volt a vezére. Az ő fellépésével kezdődött a katolikusok szervezkedése, a visszatérítés munkája: az ellenreformáció. És, hogy e munka félbe ne maradjon, Forgách még életében lépéseket tett arra nézve, hogy az esztergomi érseki székben oly utódot nyerjen, aki az ő nyomdokain haladjon s a katolikus egyház régi jogait s régi fényét visszaszerezze. Ezért fordult ő – halála előtt két nappal írt levelében – a pápai nunciushoz azon kérelemmel, hogy hasson oda, miszerint a király mielőbb nevezze ki utódját, mert az esztergomi érsekség hosszú üresedése a múlt században a magyarországi katolikus egyház hanyatlásának s a protestantizmus megerősödésének egyik főoka volt.

Az ország főpapjai közül többen tartottak igényt a megüresedett érseki székre, hogy előléptetés útján a magyar egyház első méltóságát elnyerjék; a katolikus rendek azonban sürgetőleg óhajtották, hogy Forgách utódja Pázmány legyen. Ezen óhajukat melegen karolta fel a pápai nuncius is s így, dacára a sok ármánykodásnak, a király 1616. szeptember 28-án aláírta az oklevelet, mellyel Pázmány Pétert esztergomi érsekké nevezte ki.

Pázmány meghajolt az Isten akarata előtt s elfogadta a magas méltóságot, „noha – mint maga írja – soha világi kitüntetésekre, fáradozásáért földi jutalomra nem számított. De miután Istennek úgy tetszett, hogy kegyelmességét éreztesse vele, a zsoltár szavai szerint, a földről felemelve a tehetlent, a sárból felmagasztalva a szegényt; hálás hódolattal hajolt meg akarata előtt.”

Azonban mielőtt érseki székét elfoglalta volna, kellemetlenségei támadtak az udvari kamarával, mely súlyos terheket akart az új érsekre róni.

A bécsi intéző körök ugyanis azt hitték, hogy elérkezett a kedvező alkalom a primás jogainak, jövedelmeinek s hatalmának megnyirbálására s ezt annyival inkább hitték, mert Pázmányról, ki még csak az imént önmegtagadásban nevelt szegény szerzetes volt, nem tették fel, hogy velük szembeszálljon. De alaposan csalódtak, mert Pázmány a leghatározottabban tiltakozott minden jogsértés ellen s kijelentette, hogy nagyobb terheket, mint elődei viseltek, nem vállalhat magára s kész inkább szerzetesi magányába vonulni, mint a jogtalan kívánságokba beleegyezni. Végre is Pázmánynak személyesen kellett a királyhoz fordulni, hogy érseki birtokaiba bevezetessék, ami a király parancsára csakhamar meg is történt s miután Prágában püspökké szenteltetett, november 29-én ünnepélyesen bevonult székvárosába, Nagyszombatba, hova Esztergomnak a törökök által történt elfoglalása idején az érsekség és a káptalan átköltözködött.

Pázmány vállaira, mindjárt érsekségének első éveiben, súlyos teher nehezedett.

Mátyás királynak késő házasságából gyermeke nem lévén, 1616 óta, midőn egészsége és életerje mindinkább hanyatlani kezdett, a trónörökösödési ügy rendbehozása égető szükségé lett. A király azt kívánta a magyar rendektől, hogy unokaöccsét s fogadott fiát, Ferdinand cseh királyt, kire örökös tartományain kívül még nagyobb méltóságok s több népnek igazgatása is szálland, „ismerjék el, kiáltás ki, tiszteljék és koronázzák királyuknak.” Ezzel a szabad királyválasztást akarta az udvar kijátszani. A rendek azonban résen állottak s megghusították az udvar szándékait. Ferdinand különben sem volt népszerű. Ismeretes volt korlátlan hatalomra való törekvése és katolikus hitbuzgalma. Ezért, kivált a protestáns rendek, aggodalommal fogadták jelöltségének hírt.

Az udvar e kérdés megoldásánál elsősorban Pázmány segítségét vette igénybe. Pázmány – ismerve Ferdinand vallásosságát – szívesen vállalkozott a közbenjárásra, de kikötötte, hogy az ország alkotmánya és jogai tiszteletben lesznek tartva s csakis midőn erre nézve biztosítást kapott, kezdte a főembereket Ferdinand részére megnyerni s így sikerült elérni azt, hogy 1618 május 16-án az országgyűlés rendjei Ferdinandot közakarattal királlyá választották, de olyan hitlélvél elfogadására kényszerítették, mely biztosította az alkotmánynak és a vallásszabadságnak megtartását. Ferdinand július 1-én Pázmány Péter által ünnepélyesen megkoronáztatott.

II. Ferdinand jámbor, vallásos s hitbuzgó fejedelem volt s teljes odaadással állott az ellenreformáció élére s midőn a cseh protestánsok Prágában nyílt lázadásba törtek, fegyverrel igyekezett a felkelést elnyomni. Ezzel megkezdődött a 30 éves vallásháború. Hazánk Erdély vezérlete alatt vette ki a maga részét ezen európai háborúból. A protestantizmus vészkiáltására ugyanis Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a vallásszabadság megvédésére fegyverre szólította a magyar protestánsokat. Ugyanakkor megindította hadait a készületlen Ferdinand ellen. A támadás éle legelsőbben a katolikus egyházat érte. Portyázó hajdúk felverték az egri és szepesi káptalanokat, Kassán pedig Rákóczy György emberei fogságba vetették Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuitákat s Kőrösi Márk esztergomi kanonokot s minthogy hitüket megtagadni vonakodtak, kegyetlen kínzásukat rendelték el. Kőrösi hónaalját s oldalát fáklyák lángjaival perzselték, azután lefejezték, Pongrácznak ízenként metszették le ujjait s agyonbunkózták, Grodeczot hasonlólag a legkínosabban megölték s roncsolt tetemeiket szemétdombra vetették. Így lettek mindhárman a vértanúk dicsőségének részeseivé!

Amint ezen események híre Nagyszombatba eljutott, Pázmány Bécsbe menekült, mert jól tudta, hogy az ellenség dühe leginkább az ő személye ellen irányul.

A kassai véres kezdet után, mely ríkító ellentétben állott a protestánsoktól hangoztatott vallásszabadság elvével, a fölkelés rohamosan terjedt s nem telt bele négy hét, Bethlen ura volt az egész felvidéknek Kassától Pozsonyig, hol a várral együtt a szent korona is hatalmába került, majd 1620 május havában Besztercebányán országgyűlést tartott, mely őt II. Ferdinand ellenében „Magyarország királyául” választotta és 52 t.-cikkelyében több, a katolicizmusra mélyen sérelmes határozatot hozott; nevezetesen: hogy valamint a protestáns felekezeteknek három szuperintendensük vagyon, úgy a katolikusoknak is csupán három püspökük legyen: az egri, nyitrai és győri, kétezer magyar forint évi jövedelemmel; az összes püspökségek, apátságok, prépostságok, káptalanok jószágai és jövedelmei a korona sajátjához csatoltassanak s a véghegyek fenntartására fordítottassanak; a jezsuiták, úgyszintén Pázmány Péter mint „közcsendháborító”, s még néhány kiválóbb katolikus főúr az országból örökre számúzve legyenek stb.

Pázmány sietett az egyházra és személyére vonatkozó végzések ellen felszólalni. Védíratot szerkesztett, melyet nyomtatásban is közrebocsátott. Az országgyűlés ítéletétől a közvéleményhez föllebbezett. A legerélyesebben tiltakozik azon vád ellen, hogy ő az ország jóléte s békéje ellen tört. „Lelkiismeretemre mondom, soha sem tollal, sem tettel az ország romlására nem törekedtem. Ha mindazáltal ellenállani a lázadóknak, felszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a katolikus egyházat és papságot hajdani állapotába, törvényes önvédelemmel elhárítani a törvénytelen

erőszakot; ha mindez Bethlen szemeiben annyit tesz, mint a haza romlására törni, úgy elismerem, hogy ezt teljes erőmből cselekedtem. Ezt nem tagadom. De ezzel a haza elnyomott szabadságának visszaállítására, nem vesztére s romlására törtem. Ezt tiszta lélekkel állíthatom”. Ily férfias hangon válaszol Pázmány támadóinak!

Az 1621-iki nikolsburgi békekötés – melyben a bécsi béke s az 1608-iki vallásügyi t.-cikkek újra megerősítve lettek – ugyan véget vetett az országpusztító háborúnak; de csak rövid időre, mert a nagyravágyó és nyugtalan erdélyi fejedelem török pártfogás és külföldi protestánsok támogatása mellett 1623-ban másodszor, 1626-ban harmadszor is megújította támadását s bizonyára továbbra is folytatta volna, ha a halál 1629-ben el nem ragadja.

E zavargások közepette Pázmány Péter valamint hazájának és törvényes királyának leghívebb támasza és tanácsadója volt, úgy egyháza védelmén és felvirágoztatásán is törhetetlen eréllyel buzgólkodott. Híve volt a békének, azért mindent elkövetett, hogy az ellentétes érdekeket kiegyenlítse s a nemzetnek a békés fejlődést biztosítsa, miközben mindig a haza java lebegett szemei előtt. Ennek még a királlyal szemben is szókimondó képviselője volt. Királyhűségének nem áldozta fel alkotmányos érzületét. A római katolikus egyház jóvoltáért a Habsburgok hatalmának megerősítésén fáradozott, de jó viszonyt iparkodott fenntartani a protestáns Erdéllyel. Ennek különállását hazánk függetlenségének és szabadságának érdekében szükségesnek tartotta. Érdekes, amit erről az egykorú Kemény János feljegyzett: „Pázmány Péter mondja vala egykor nála létemben: Átkozott ember volna, aki titeket arra kényszerítene, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugodózzatok, míg Isten a kereszténységen másképpen nem segít, mert ti azoknak torkokban laktok: oda annak okáért adjátok meg amivel tartoztok; ide tartásátok csak a jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok. Adománytok nem kell, a törököket töltsétek adományokkal; mert noha im látod édes Öcsém nekünk elég hitelünk, tekintetünk van mostan a mi kegyelmes keresztény császáruk előtt, de csak addig durál az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérunk alá pökik a német, akár pap, akár barát vagy akár ki légyen”.

Bethlen Gábor még életében gondoskodott utódjáról. Halála esetére nejét, Katalint ajánlotta rendeknek fejedelmül s melléje öccsét, Bethlen Istvánt rendelte gyámul s az országnak kormányzójául. Mindazáltal így is csak egy évig uralkodott a fejedelemszony, 1630-ban kénytelen volt lemondani. A rendek előbb Bethlen Istvánt s ennek lemondása után Rákóczy Györgyöt emelték Erdély trónjára. II. Ferdinand sokáig vonakodott Rákóczyt fejedelemnek elismerni s Eszterházy nádor mindent elkövetett, hogy őt a fejedelemségből kiforgassa, Pázmány ellenben, hogy az ország békéjét biztosítsa, Rákóczy pártját fogta és sikerült a kassai egyezséget kieszközölni s a király Rákóczyt Erdély és a kapcsolt részek fejedelméül elismerte.

Ezen egyesség Pázmány békés politikájának diadala, melynek értéke és jelentősége kezdetben nem volt egész kiterjedésében fölfogható, de csakhamar kitűnt, mikor Gusztáv Adolf, a svéd hős királya a Habsburg-házra és a németországi katolicizmusra halálos csapást készült mérni és csatlakozásra szólította az erdélyi fejedelmet is, ki azonban ajánlatait visszautasította. Azon válságos helyzetben, melybe a császári ház az 1632-ik év folyamán jutott, a végveszélytől csak az mentette meg, hogy a szultán és az erdélyi fejedelem semleges maradt. Ha Eszterházy harcias politikája emelkedik érvényre Pázmány bölcs mérsékletével szemben, mindkettő nyílt támadása következik be, mely támadásoknak II. Ferdinand nem lett volna képes ellenállani.

6. Pázmány a főpásztor, papnevelés, iskolaalapítások

Ezen politikai lázas tevékenység mellett Pázmány nem feledkezett meg főpásztori kötelességeiről sem. Tapasztalta, hogy a hitélet hanyatlásának egyik főoka az, hogy a papok száma rendkívüli módon megfogyott, a nyáj legtöbb helyen pásztor nélkül maradt, így az esztergomi megye területén, hol a XVI-ik század elején közel 1000 plébános működött, a XVII-ik században már alig találunk 100-at, ezek is oly silányan voltak javadalmazva, hogy a legtöbbnek évi jövedelme alig haladta meg az 50 forintot. Ezen bajok orvoslására szegény tanulók és papnövendékek befogadására rendelt intézetek felállítását tartotta legsürgetőbb teendőnek.

El volt határozva, hogy áldozatkészség tekintetében e téren példát fog adni másoknak. Már a Bethlen felkelés előtt, 1619-ben Bécsben házat vett, mely egy magyar papnövendét volt hivatva befogadni. A császári székvárosra azért esett választása, mert ott az egyetem hittudományi kara nagy hírnévnek örvendett. Ezen intézet fennállásának biztosítására 115.000 forintnyi alapítványt tett le. Ez „Pazmanaeum” név alatt ma is létezik s ugyanazon célnak szolgál, melyet eredetileg bőkezű alapítója tűzött ki. Nagylelkűen gondoskodott a nagyszombati papneveléről is s fölvirágozását nagyban előmozdította azáltal, hogy a királytól kieszközölte,

hogy a buda-föhlévvizi prépostság ezen papnevelének adományoztassék.

Hathatós közbenjárásával Rómában is kieszközölte, hogy a XIII. Gergely pápa által az örökvárosban alapított magyar-német papnevelésben 12 hely lett magyar ifjak részére fenntartva.

1627-ben Senkvicz Máttyás követe által a pápánál azt szorgalmazta, hogy Őszentsége rendelje el, miszerint a gráci, bécsi és olmüci papnevelésekben három vagy négy magyar, legalább néhány évre befogadtatnék, „mert – mint felterjesztésében írja – nincs elegendő pap, ahol tízre volna szükség, alig van egy, az is nagyon gyarló, kit azonnal elmozdítana; de nem szeretné, hogy keresztség nélkül haljanak el a gyermekek, gyónás nélkül a betegek, a nép pedig eretnek lelkészekhez szokják”.

Pázmány nemcsak papnövendékeknek, de a világi pályákra készülő ifjaknak neveléséről is buzgón gondoskodott. A szegényebb sorsú nemesek fiai számára Nagyszombatban nevelőintézetet állított fel s annak évi jövedelmét nagylelkűen biztosította. Alapítólevelében az intézet feladatát akképen írja körül, hogy „a haza támaszaivá és díszéivé” képezze ki növendékeit, kik az élvezett előnyök fejében csak azt a kötelezettséget vállalják el, hogy „hazájuknak és nemzetüknek híven fognak szolgálni”.

Ugyancsak Nagyszombatban egy másik intézetet is alapított nem-nemes ifjak számára. Mind a két intézet vezetését jezsuitákra bízta. Nem feledkezett meg a középiskolákról sem. Pozsonyban és Szatmárt gimnáziumot nyitott s szorgalmas s szegény ifjak javára ösztöndíjakat alapított, úgy hogy az egykorú Káldi joggal írhatta, hogy „soha magyarországi praelatusok állapotjukhoz képest annyi ifjat nem tanítottak, mint Pázmány idejében”. Nem kevesebb gondot fordított Pázmány az egyház belügyeinek rendezésére. A trienti zsinat megállapította, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök évenként megyei zsinatot tartoznak összehívni s kötelesek legalább minden második évben személyesen, vagy helyettesek által egyházmegyéjük plébániáit meglátogatni. Pázmány lelkiismeretesen törekedett ezen rendeletnek érvényt szerezni, azért nemcsak sűrűn tartott püspöktársaival tanácskozásokat s majdnem évenként megyei zsinatra hívta össze papjait, hanem két ízben (1630, 1633) mint az ország primása nemzeti zsinatot hirdetett, melyeken számos nagyjelentőségű határozat hozatott. Minthogy pedig nagy elfoglaltsága miatt nem volt képes egyházi látogatásokat végezni, a

főespereseket küldötte ki az egyes plébániákra, de a vizitációk vezetését s a jegyzőkönyvek áttanulmányozását és a szükséges intézkedések elrendelését magának tartotta fenn.

Ezen intézkedések rövid idő alatt a hitélet örvendetes emelkedését s az erkölcsi állapotok jobbra fordulását eredményezték.

Nagy eréllyel lépett fel Pázmány az egyházi javak elidegenítése ellen s a királytól ígéretet eszközölt ki, hogy jövőre az egyházi javadalmak nem fognak elzálogosíttatni, hanem azok kizárólag érdemes egyházi férfiaknak fognak adományoztatni, de oly kötelezettséggel, hogy jövedelmeik harmadrészét katolikus iskolai és nevelési célokra tartozzanak szentelni, sőt megkísérlé az elmúlt időkből elidegenített egyházi javak visszaszerzését is.

Fontosnak tartotta Pázmány azt is, hogy a magyar egyháznak s a magyar királynak minden ősi joga tiszteletben tartassék, azért, midőn a magyar királynak főkegyúri jogát Rómában kétségbevonták, egy jogi és történeti ismeretekben való nagy jártasságát tanúsító iratban megdönthetetlen érvekkel mutatta ki, hogy szent István idejétől fogva mindig joguk volt királyainknak főpapokat választani s egyházi javadalmakat adományozni. Majd meg azt állították Rómában, hogy egykor a magyar koronához tartozó, de a törököktől meghódított tartományokban fennállott, utóbb elpusztult püspökségek címeinek adományozása nem illeti a magyar királyt. Ő bebizonyította, hogy királyainknak ez a joga épségben maradt.

Nem kisebb eréllyel védte ő a primási előjogokat is s nem engedte, hogy a századok óta élvezett kiváltságokon bárki is csorbát ejtsen, emiatt heves összeütközésbe került Eszterházy nádorral is, ki a primási méltóság rovására a nádoroknak bizonyos előjogokat akart biztosítani. Érdekes, hogy még kisebb jelentőségű dolgokban is ragaszkodott a magyar egyház különleges jogaihoz, úgy, hogy midőn az új római rituale alapján az esztergomi egyházmegyének hasonlólag új ritualét szerkesztett, a keresztelelésnél és a házasság szentségének kiszolgáltatásánál az ősrégi magyar szertartásokat tartotta meg. Midőn pedig a magyar főpapok az ő indítványára a római misekönyvnek és a zsolozsmákat magába foglaló papi imádságos könyvnek használatát elhatározták, ő nyomatékosan kérte a pápát, hogy azokba a könyvekbe a magyar szentek ünnepeinek felvételét rendelje el: „mert – úgymond – oly nagy az egyháziak tisztelete a hazai szentek iránt, hogy el vannak határozva inkább mindenben a régi szokáshoz ragaszkodni, mintsem tiszteletükről lemondani”.

II. Ferdinand méltányolni óhajtván Pázmány soknemű érdemeit, ismételve tett lépéseket Rómában, hogy részére a bíbort megszerezze. És VIII. Orbán pápa örömmel vette fel a nagy főpapot bíbornokai közé. Az 1629. nov. 29-én tartott titkos konzisztóriumban nevezte őt ki bíbornokká. Úgy a király, mint nagyszámú tisztelői közelről, távolról elárasztották üdvözlő irataikkal.

A harmincéves háború folyamán, midőn a németországi protestáns fejedelmek segítségére megjelent Gusztáv Adolf svéd király 1631. szept. 7-én Lipcsénél a császári hadakon nagy győzelmet nyert s Franciaország is, hagyományos politikájához híven, Ausztria ellenségeihez csatlakozott, II. Ferdinand tisztán látta, hogy a svéd királlyal csak úgy lesz képes megmérkőzni, ha a pápa erkölcsi és anyagi hatalmának egész súlyát az ausztriai ház javára veti a mérlegbe. Így tehát életkérdés volt: a pápát megnyerni. Ezen feladatra a császár egyedül Pázmányt vélte képesnek. 1632-ik év elején felszólította tehát őt, hogy mint rendkívüli császári követ, haladéktalanul utazzék Rómába. Pázmány, dacára hanyatló egészségének s a zord téli időnek, vállalkozott a követségre. Február 14-én indult el Pozsonyból. Linczen, Görzön keresztül ért a velencei területre, hol a köztársaság hatóságai kitüntető fogadtatásban részesítették. Útjába ejtette Lorettót s március 7-én ért az örökvárosba. E szerint útja 44 napot vett igénybe s az úton tett kiadásai ötezer forintra mentek. Kísérete 48 személyből állott s a kocsik, poggyászszekerek elé 38 ló volt fogva. A pápai udvar fényes fogadtatást készített elő Pázmánynak s az örökvárosba való bevonulása valóságos diadalmenet volt s VIII. Orbán pápa is kitüntető szívességgel fogadta. A francia udvar fondorkodása folytán azonban Pázmány kevés sikert

érhetett el s csak nagy küzdelemmel sikerült kieszközölni, hogy a pápa újabb nagyobb hadisegélyt biztosított a császárnak.

Pázmány elégületlenül hagyta el az örökvárost. Május utolsó napján kelt útra. Anconából Fiuméba tengeren tette meg az utat. A velencei köztársaság e célra két díszes gályát bocsátott rendelkezésére. Fiuméből Bécsbe ment, ahol a császárnak részletes jelentést tett útjának eredményéről.

7. Egyetem alapítása (1635)

Visszatérve Pázmány Rómából, régi kedvenc tervének – egy főiskola alapításának – megvalósításához fogott. Jól tudta ő, hogy az újabban jelentékenyen megsaporodott középiskolák az általános műveltségnek és szakképzettségnek csak előcsarnokaiba vezetik a magyar ifjakat; égető szükség van tehát egy olyan főiskolára, hol ezen ismeretek betetőzést nyernek. És ez csak egy egyetem alapítása által érhető el. 1635-ben e célra 100.000 forint örökalapítványt tevén, május 12-én aláírta az egyetem alapító levelét. A pápa eleinte e főiskolát, mivel csak két kara volt, a hit- és bölcsészettudományi, nem akarta egyetemül elfogadni s az egyetemeket megillető jogokkal felruházni; II. Ferdinand ellenben készségesen részesítette ugyanazon jogokban és kiváltságokban, melyekkel akkoriban a német egyetemek bírtak. Könyvtárt is csatolt hozzá, melynek számára a még Budán lévő Mátyás király híres könyvtárának maradványait is meg akarta szerezni, „de a babonás törököktől nem nyerhette volt.”

A főiskolát 1635. nov. 13-án avatták fel, mely ünnepre Pázmány sok előkelő s nevezetes embert hívott meg. Az előadások a következő év első napjaiban vették kezdetüket.

Pázmány, míg élt, nem hagyott fel irodalmi munkásságával. Mint érsek is több védíratot bocsátott közre s egyháztörténeti dolgozataival is nagy érdemeket szerzett s bőkezűen támogatta az egyházi írókat is.

Utolsó kiadványa: prédikációinak gyűjteménye volt. Tisztelői gyakran sürgették, hogy szent beszédeit állítsa össze s adja ki. Némi habozás után engedett e kérelemnek s 1636-ban Pozsonyban kinyomatta s közrebocsátotta.

„Pázmány e beszédeivel – írja egy nagy nyelvtudósunk – homályba borította kevés, de derék előzőit. Az ő rendelkezésére mindenoldalú tudás, a világ és emberi szív mély ismerete, gazdag képzelem és erős logika állt. Pázmány főképp beszédei és kalauza által a magyar nyelvnek nem várt, előre nem láthatott kiképzést adott. Ő az irodalomban eddig uralkodott dunántúli nyelvjárás helyett a tisztait érvényesítette; a nyelvvel grammatikai szabatosággal élt, azt új kifejezések s a nép szájából vett szebbnél-szebb és jelentős szólásformák és közmondásokkal gazdagította, irányának pedig oly teljességet, kerekdedséget és bőség mellett is oly hathatóságot kölcsönözött, hogy méltán egy új korszak szerzőjének tekintetik, ki a régibb kort befejezte s egy újat kezdett meg, miáltal „A magyar bíboros Cicero” dísznevet vívta ki magának. Ő a mai könyvnyelv megteremtője”.

Egyházi beszédeinek egy példányával a bíbornok kedveskedett I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek is: „Egyébbel kegyelmedet – írja neki – most az új esztendőben nem tisztelhetem... kérvén... hogy, mikor fejedelmi gondjaitól üressége lehet, ne restellje átolvasását. Azt hiszem, hogy kegyelmed pápista prédikációt nem is hallott”. A fejedelem Fogarason kelt válaszában ezt írja neki: „A kegyelmed új esztendei ajándékát becsülettel és szeretettel vettük. Úgy vagy, pápista prédikációk hallgatására nem érkezhettünk, de kegyelmednek igen sok munkáját olvassuk, és kegyelmed jó emlékezetére több könyvünk között megtartjuk”.

Pázmány magánéletében is kitűnt kiváló erényeivel.

Ő egész életén át kötelességtudó, buzgó pap volt. Amikor csak tehetette, az ünnepélyes istentiszteleteket maga tartotta s ily alkalmakkor mondta remek beszédeit. „E beszédek hatásos sikeréhez – mondja egyik jeles életírója – nagyban hozzájárult külső megjelenése is. Középtermetű, szikár test olyan főt hordozott, mely a lélek méltó kifejezése vala. Magas, nyílt homlokára a mély elmélkedés véste bélyegét; hatalmas szemöldök által árnyékolt szemei a rejtett gondolatokat látszanak fürkészni; erősen kiemelkedő orra alatt az előrenyomuló, mintegy idegesen összeszoruló ajkak az akaraterő folytonos megfeszítését árulják el. Dús hajzat, bajusz

és spanyol szakáll előnyösen egészítik ki az arcot.” Alakja tehát, mely tiszteletet gerjesztett az emberben, illő volt nagy lelkéhez!

Hogy nagy terveit létesíthesse, Pázmány gondot fordított jövedelmének szaporítására. Maga volt uradalmainak kormányzója. Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között tudott időt találni, hogy a gazdaság legcsekélyebb részleteire kiterjessze figyelmét. Iparkodott új jövedelmi forrásokat megnyitni s rajta volt, hogy az érseki javadalmak jogtalan megterhelhetésektől szabaduljanak s az egyházi tizedek kedvezőbb bérbe jussanak, mert ezek nagy részét a kamara tartotta bérbe és pedig oly áron, melyek értéküknek alig harmadrészét képviselték.

Kísérletet tett a bányamívelés terén is, 1633-ban Kapronczán aranyérnek jöttek nyomára, minélfogva ásatni kezdett azon szándékkal, hogy bányát nyithat, melyet szent Adalbertől nevezett el. A megkezdett munka azonban mihamar kárba veszett, mert erős talajvíz árasztotta el a bányát s így a kilátások nem voltak kedvezők, a felmerült számos nehézség miatt felhagyott tehát a munkával s azt a kaproncai községnek engedte át. Szerencsésebben sikerültek azonban a mezőgazdasági téren behozott újításai, melyeknek folytán az érsekség birtokai valóságos mintagazdaságokká fejlődtek. Így sikerült elérni azt, hogy évi jövedelme harmincezer forintról nyolcvanezer forintra emelkedett, tehát egy évtized alatt majdnem megháromszoroztatott.

Tisztjeinek számadásait maga szokta szigorúan átvizsgálni és hogy a legcsekélyebb hiány sem kerülte el figyelmét, bizonyítják fennmaradt észrevételei.

Csakis ily szigorú s eszélyes gazdálkodás mellett volt képes közel egy millió forintnyi kulturális alapítványokat tenni. És ki mondhatná meg, mennyit költött szegény papjainak s a híveinek segélyezésére, a szenvedések és nélkülözések enyhítésére?

Emellett nem feledkezett meg családjáról sem. Egyetlen testvérét, Györgyöt, midőn érsek lett, udvarába hívta s váratlan elhalálózása után hátra maradt négy éves Miklós fiát atyai jósággal karolta fel, gondosan neveltette s később grófi címet szerzett neki s két uradalmat is vett számára, hogy így családja hajdani fényét helyreállítsa.

De még ekként vérei iránti szeretet jogait érvényesítette, magasabb érdekekről sem feledkezett meg. Végrendeletileg úgy intézkedett, hogy Miklós gróf és utódai az öröklött uradalmakat csak addig bírhatják, míg a katolikus egyház hívei maradnak. Ha valamikor a család összes tagjai a katolikus hittől elpártolnának vagy a család végképpen kihalna, a két uradalom magyar papok neveltetésére fordíttassék. Miklós gróf, úgy mint atya korán elhalt s benne a panaszi Pázmány-család magva szakadt, birtokai pedig jogtalanul idegen kézbe kerültek.

Pázmány nagy tekintélynek örvendett nemcsak a császári udvarnál és az erdélyi fejedelmeknél, hanem az ország főrangú családjainál is, kik ügyes-bajos dolgaikban bizalommal keresték őt fel. Így Zrinyi György horvátországi bán, midőn németországi hadjáratban részt venni készült, fiait és uradalmait pártfogásába ajánlotta „az én árva fiaimat nagyságodnak alázatosan ajánlom, legyen Nagyságod pátronusok, amely nagyságodtól »opus misericordiae« leszen.” Zrinyi még ugyanazon év végén, nem ugyan a csatatéren, hanem mint láz áldozata a primás pozsonyi palotájában meghalt. Betegágyán Pázmányt kérte fel Miklós és György fiainak gyámjává. Pázmány igazi atyai szeretettel karolta fel a két árvát, gondoskodott illő neveltetésükről s az ő szellemi fölénye áldásos befolyással volt a két árva fejlődésére s bizonyára Pázmány példája buzdította Zrinyi Miklóst az írói pályára.

8. Betegsége, halála

Az izgatott tevékenység és a sok munka azonban idő előtt aláásta a nagy főpap egészségét, alig 60 éves korában betegeskedni kezdett, „a vénség és nyavalya szintén már elnyom engemet” írja maga Rákóczihoz intézett egyik levelében. Nyugtalan természete azonban nem ismerte a pihenést és üdülést s csak kedvetlenül követte az orvosok tanácsát. Római útja – melyet a legrosszabb évszakban, február és március hónapokban tett meg – nagyban elősegítette egészségének hanyatlását. Köszvénybaja fokozottabb mérvben lépett fel s a pöstyéni fürdő ismételt használata sem hozta meg a gyógyulást. Már 1633. január 8-án Eszterházi Miklósnak ezt írja: „Én ebben az újesztendőben ezideig nyavalyás voltam, mert csirája újesztendő napjától fogva rajtam volt és most is balkezemnek a feje és nagy ujjam miatt oly fájdalokat szenvedek, hogy ruhámat sem vehetem magamra. De ezeknek mind úgy kell lenni, amint a jó Istennek tetszik.”

1636-ban veszedelmes fordulatot vett betegsége, ereje rohamosan hanyatlott, úgy, hogy elérkezettnek látta az időt, hogy végrendelkezze. Elkészítette tehát végrendeletét.

„Mindenek előtt – ezek az okmány bevezető szavai – Teremtő, Megváltó Istenemnek egész szívemből hálát adok, hogy engem, a legméltatlanabb férget, bár ezerszer megérdemeltem az örök kárhozatot, végtelen irgalmából nem elégedett meg a római katolikus egyház kebelébe fogadni, csodálatos gondviseléssel vezetni, hanem ideiglenes javakkal is elhalmozni kívánt. Emiatt alázattal leborulva hön esedezem Isten irgalmához, hogy vétkeimet és mulasztásaimat megbocsássa és ne hagyjon el, hanem úgy irányozza örök szolgálatára lelkemet e világon, hogy örök boldogságomat biztosítsam.” Ezután áttér a földi érdekekre. „Testemet – úgymond – pompa nélkül, egyszerűen kívánom eltakarítani. Azon esetre, ha sírboltba helyeznek, rendelem, hogy ott a talajt felássák és testemet a föld méhébe tegyék. Testem felbontását és bebalzsamoztatását pedig eltiltom.” Vagyonának hagyományozásában a kegyelet és jótékonyság vezették.

Pázmány életének csodás gondviselésére visszapillantva, békésen hajthatta fejét örök nyugalomra. 1637 tavaszán már előre érezte a közeledő halál fuvalmát. Március 8-ikán Pozsonyból leverten és megtörve írja a királynak: „68-ik évemet elérvén és különféle betegségeim miatt a közügyekkel való foglalkozásra képtelen vagyok többé.” Március 19-én Dobronoki és Forró patereket hívta meg asztalához. Ebéd alatt hirtelen rosszul lett. Mellgörcsroham lepte meg. Amint hálósobájába lefektették, már nem tudott szólni. Érezte, hogy utolsó órája ütött. Arcának kifejezésével és kézmozdulatokkal jelezte, hogy gyónását akarja végezni. Láthatólag erőlködött, hogy Jézus és Mária nevét kiejthesse.

Lippai veszprémi és Jakusich szerémi püspökök, jezsuita és franciskánus szerzetesek vették körül a haldoklót.

A tusa nem tartott sokáig. Éppen Szent József ünnepén este 10 és 11 óra között a roncsolt testből elköltözött a hatalmas lélek.

Halálának híre mély gyászba borította az egész országot. Tetemét, kívánsága szerint egyszerű fakoporsóba helyezték. Fejére fekete posztóból jezsuitabiretumot helyeztek, testét vörös selyemdamaszt papiruhába öltöztették, kezébe olvasót adtak. Április 3-án reggel a bezárt koporsót huszonnégy plébános vitte a káptalani templomba, ahol kívánsága szerint, a szentély talajába ásott sírboltba helyezték örök nyugalomra.

Sírja fölé unokaöccse, Pázmány Miklós márványtáblát tétetett és reá magának a nagy főpapnak kívánsága szerint, csak ezeket a szavakat vésette: „Petrus Pázmány cardinalis.”

Az esztergomi főegyházban néhai Simor János bíbornok-prímás, Budapesten Ófelsége az apostoli király karrarai márványból szobrot emelt a nagynevű bíbornoknak. Legújabbán pedig jeles életírója, dr. Fraknói Vilmos vál. püspök a pozsonyi dómban díszes sírkövel örökítette meg

emlékét, melyen a következő felírás olvasható: „Pázmány Péternek, Magyarország bíboros primásának, ki az apostoli ékesszólás hevével, irataiban a magyar nyelv fölülmulthatatlan erejével, államférfíui bölcsességgel, egyetem és egyéb intézetek alapításával, válságos küzdelmek közepette megoltalmazta egyházát, fejlesztette irodalmát és műveltségét, jobb jövő felé vezette hazáját. 1570-1637. Ezen emléket itt nyugvó porai fölött az országos Pázmány-Egyesület kezdeményezésére állította élettörténetének írója Fraknói Vilmos. 1914.”

„De a művészet ezen alkotásainál – mint a fent dicsért életírója megjegyzi – maradandóbb emléket állított ő önmagának négy évtizedre terjedő munkássága eredményeiben.” Alkotásai és művei halhatatlanságot biztosítanak dicső nevének!